

FRIES MOZAIEK

ROB VAN GENT ZOEKT INSTRUMENT VAN BLAEU IN FRIESLAND Speurtocht naar zeldzame sextant

Door Kerst Huisman

ERGENS IN FRIESLAND moet het zijn, meent dr. Rob van Gent, wetenschappelijk medewerker van het Museum Boerhaave in Leiden, bezig met een speurtocht in deze provincie. Hij is op zoek naar een volgens kenners uiterst interessant apparaat: een door de bekende kartograaf Willem Janszoon Blaeu gemaakte astronomische sextant, die werd gebruikt bij de bestudering van de sterrenhemel. Blaeu heeft in 1607 zo'n instrument geleverd aan de in Franeker werkende hoogleraar Adriaan Metius.

Van Gent is zeer benieuwd waar dat apparaat is gebleven. Het staat vast dat het er in 1877 nog was. Toen is het namelijk geëxposeerd op de Historische Tentoonstelling Friesland in Leeuwarden. Het is toen ook beschreven. Het was in het bezit van het Natuurkundig Genootschap Leeuwarden, dat het instrument had overgenomen toen in 1843 de hogeschool in Franeker werd opgeheven.

Blaeu heeft omstreeks 1610 voor de Leidse hoogleraar Snellius een grote astronomische kwadrant gemaakt. Met die kwadrant, die nog te zien is in het Museum Boerhaave, kan de onderlinge afstand van sterren tot elkaar in graden en onderdelen hiervan worden bepaald. Van Gent heeft bij zijn nasporingen ontdekt, dat Blaeu aan Metius ook een dergelijk instrument heeft geleverd.

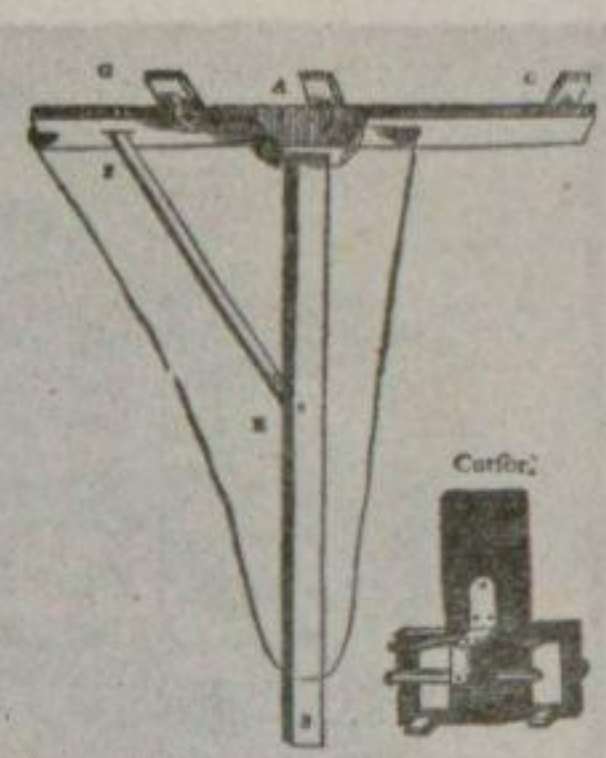
De Leidse wetenschapper heeft ondertussen al het nodige spoorwerk verricht. Hij heeft brieven geschreven aan het Eise Eisinga-planetarium in Franeker en het Fries Museum in Leeuwarden. Dat zouden de plaatsen zijn waar het instrument van Metius terecht kan zijn gekomen. Omdat hij aanvankelijk geen afbeelding bezat, en alleen wist dat het om een sextant ging, beschreef hij het gezochte instrument als iets dat wat moest lijken op de in Leiden aanwezige kwadrant. Het zoeken in de magazijnen van de beide Friese instellingen leverde niets op.

Onlangs kreeg Van Gent echter een boek van Metius in handen, waarin een afbeelding van de gezochte sextant was te zien. Die bleek er geheel anders uit te hebben gezien dan hij aanvankelijk dacht. Gewapend met zijn nieuwe kennis en met een duidelijker omschrijving heeft hij zich

andermmaal tot de Friese musea gericht. Er is opnieuw naar gezocht, maar weer zonder resultaat. Het sextant van Blaeu is nog steeds onvindbaar.

Een instrument van Blaeu geldt in de wereld van de astronomische wetenschap als heel zeldzaam. Vandaar dat dr. Van Gent er zo op is gebrand de sextant toch nog op te sporen. Het is volgens hem niet uitgesloten dat het apparaat is gedemonteerd. Het oorspronkelijke instrument is van hout en heeft de vorm van een hoofdletter T. De poot is ongeveer 2 meter lang. Op de dwarslat is een schaalverdeling in messing aangebracht. Bovendien is het instrument vermoedelijk door Blaeu gesigneerd.

Adriaan Metius (1571-1635) was

★ Zo moet de sextant er uitzien, die omstreeks 1600 ergens in Friesland is verdwenen.

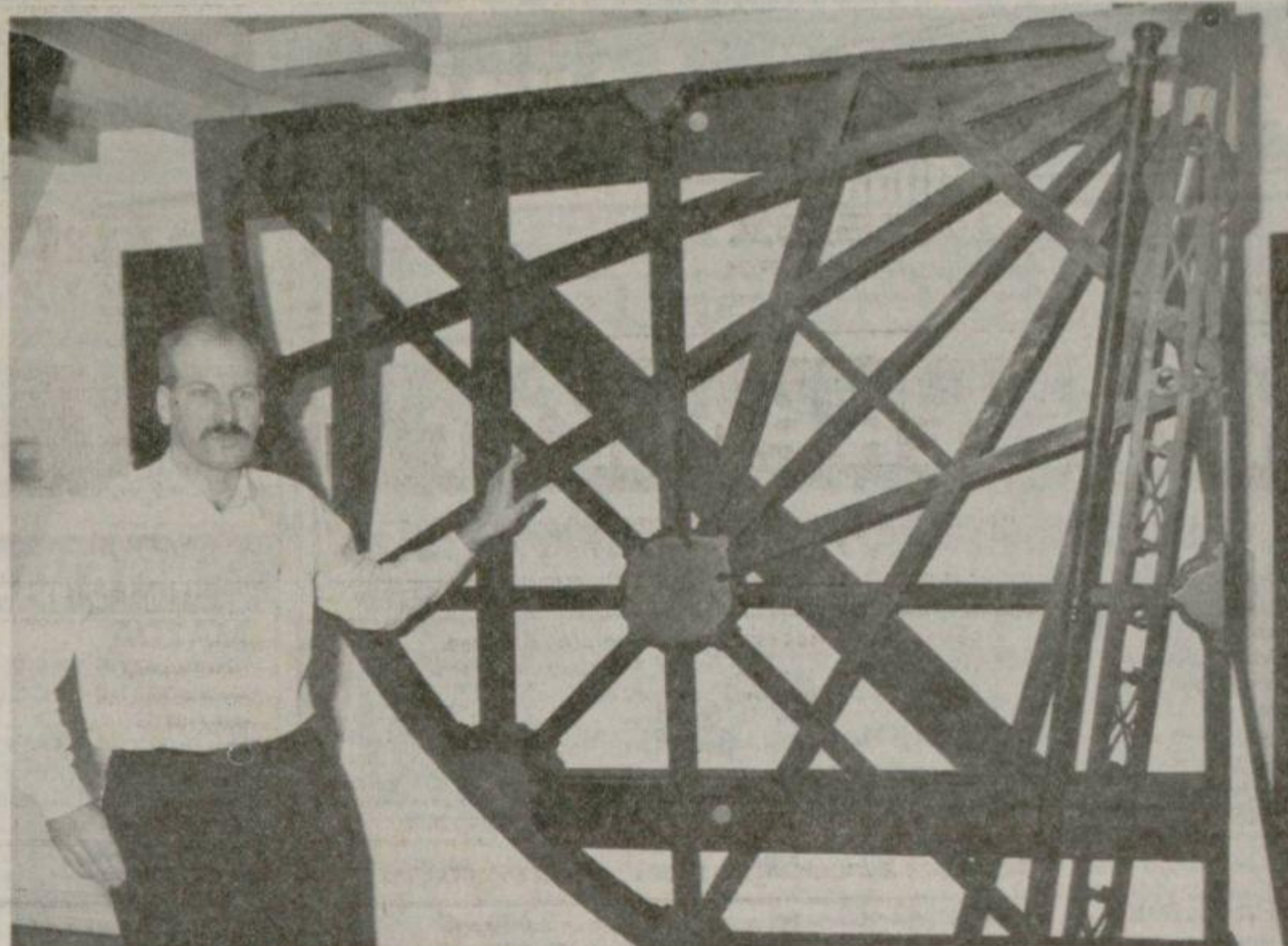
afkomstig van Alkmaar, studeerde te Franeker en Leiden en werkte vervolgens enige tijd op de sterrenwacht van de bekende Deense astronoom Tycho Brahe. In 1598 werd hij in Franeker hoogleraar in de wis-, zeevaart- en sterrenkunde. Onder zijn studenten bevond zich bijvoorbeeld de bekende Franse filosoof Descartes.

Blaeu, die in 1571 in Alkmaar of Uitgeest werd geboren en in

1638 in Amsterdam overleed, werkte omstreeks 1595 eveneens enige tijd voor Tycho Brahe en vestigde zich vervolgens als graveur, drukker en cartograaf in Amsterdam. Hij maakte kaarten en globes en fabriceerde mathematische instrumenten. Hij kreeg grote bekendheid als uitgever van atlanten en kaarten.

Adriaan Metius, maar ook diens broer Jacob, geldt als een der uitvinders van de verrekijker. Maar wie ook de uitvinding heeft gedaan, zeker is dat Adriaan Metius als een van de eersten daarmee de hemel verkende. Hij ontdekte de zonnevlekken, de manen van Jupiter, de samenstelling van de Melkweg, de schijngestalten van Venus en de bergen op de maan. Hij beschreef ze in 1614 in een boek over de sterrenkunde. De Italiaanse natuur- en sterrenkundige Galileo Galilei geldt evenwel als de ontdekker, omdat hij er vlugger bij was. Hij maakte daarbij gebruik van de vinding van een van de broers Metius.

Het is zeer waarschijnlijk dat Adriaan Metius deze ontdekkingen eerder deed dan Galilei. Het staat vast dat Metius de net genoemde verschijnselen in 1608 ontdekte. Galilei publiceerde zijn

★ Dr. Rob van Gent bij de astronomische kwadrant van Blaeu in het Leidse Museum Boerhaave.

Foto Jan Holvast

ontdekkingen in 1610, en werd er wereldberoemd door. Metius publiceerde niet direct. Dat kwam omdat hij aan de Franeker universiteit verwekkeld raakte in een twist over de leer van Aristoteles. Die leer werd aangehangen door de rechtzinnige calvinisten. Metius behoorde tot de groep der

tegenstanders. Zijn stellingname kwam hem tijdelijk op een door de Friese Staten bevolen salariskorting te staan.

Het bovenstaande maakt in elk geval duidelijk dat de in Friesland verdwenen sextant een heel bijzonder exemplaar is. Het lijkt onwaarschijnlijk dat het instru-

ment, dat 115 jaar geleden voor het laatst in het openbaar is gezien, is vernietigd. Vermoedelijk werd het instrument omstreeks 1900 bij de opheffing van het Natuurkundig Genootschap van Leeuwarden verkocht aan een school in Friesland. Maar waar is het?

Ype Brouwers volgt yn argiven spoor fan earme Kompenijster

GENEALOGY, EK WOL famyljeundersyk, hat lang in hobby west fan minsken dy't hopen mei sa'n ûndersyk bewize te kinnen dat hja adellike, alteast rike foarâlden hân hienen. It sil noch wol meispylje, mar it is, sa docht bliken, mei genealogy ek hiel goed mooglik, in soad te witen te kommen oer earme minsken sûnder namme of oansjen. It grutte probleem is dêrby lykwols, dat fan sokke minsken faak elk spoor yn doop- en trouboeken en boargerlike stân ûntbrekt.

It ienichste dat dan gegevens opleverje kin, binne de boeken fan de justysje. Soks is te lêzen yn it Genealogysk Jierboek yn in artikel fan Ype Brouwers oer Bauke Mok, dy't op 7 maart 1809, 40 jier âld, ferstoar yn de Jobbegeaster Kompenije.

De reguliere boarnen fertelle

mar inkele dingen oer dizze Bauke Mok en syn frou Maaïke Jitses. Mar it is noch mear as der oer de measte fan harren bern skreaun wurdt. Dy wurde wei sûnder in spoor nei te litten. Harren dea is net optekene. Brouwers is it yn elk gefal ek nei lang sneupwurk net slagge, gegevens dêroer yn de argiven te finen.

Bauke Baukes Mok is, sa stiet fêst, op 17 maaie 1789 te Skuorreggea mei Maaïke Jitses trouw. Fêst stiet ek, dat Bauke it jier dêrop him yn in eigen hutte op de Kompenije festiget as bidler. Hy ferhuzet in pear kear; yn 1794 en yn 1797 as er nei de oare kant fan de feart giet en it jier dêrop wer. Yn 1803 sit Bauke yn 's Lands Tuchthuis'. It jier dêrop is syn hutte ôfbrutsen.

★ Oan 'e swalk

Brouwers hat lykwols it spoor fan Bauke, Maaïke en harren

fjouwer lytse bern fierders folge kind yn de rjochtlke argiven. Dêrút bliken dat Bauke ein 1801 even fêst sitten hie op fertinking fan it stellen fan in skiep. Op 7 jannewaris 1802 dienen de polyvsjes in ynfal by syn frou, mar hja fûnen Bauke net. Hy wie, sa falt letter yn de stikken te lêzen, oan 'e swalk rekke omdat hy benaud wie wêr oppakt te wurden.

Begin 1803, sa docht bliken, wenje Bauke en Maaïke mei harren fjouwer bern by de widdo Willemke Djoerds yn de Westerein. Hja wienen dêr, doodarm en genoeftsam naakt" oankommen "in 't begin van de laatste koude".

By in ûndersyk dat de polyvsje dêr ynsteld, wurde wat stellen saken fûn, wêrûnder in stikje skiepfeleis. It bliken dat Bauke mei syn maat Klaas Jillings yn de nacht op 'en paad west hie. Klaas hie doe in skiep stellen en it slachte. Bauke hie him holpen it deade bist nei de Westerein te tûgjen en

krige as beleaning in stikje fleis.

It kaam Bauke op „streng geseling", in brânmerk en fiif jier wurkje yn it tichthûs te stean. Yn it lêst fan 1808 wurdt „Bauke Baukes of Meiles, bijgenaamd Mok" wer yn de stikken neamd. Hy is dan 38 jier, en wennet yn by de widdo fan Alle Harmens yn de Kompenije. In healjier letter rekt er wei. Ut de fermelding by syn dea „gehuwd geweest" kin opmakke wurde, dat Maaïke al earder weirekke wie. By Bauke syn dea wienen der noch trije bern. Dêr wie dus ek ien fan dea.

Trije bern wiene doe noch yn libben. Fan twa fan dy bern, Tryntsje en Lammert, is ek noch wat bekend. Op 3 july 1810 kaam Tryntsje, noch gjin sechstjien jier âld, foar de rjochter. Mei har bruerke Lammert en de sechstjienjarige Pieter Pieters fan Boalsert hie hja by boer Rinze Theyes te Wurdum om ûnderdak frege. Dat hie Rinze wegere, en doe hienen

de bern mar wat bûter fan him stellen. By de rjochtsaak die bliken dat Tryntsje doe al sân jier lang mei biddelen oan de kost kaam. Hja en Pieter moasten fiif jier nei it tichthûs. Yn 1815 falt it ljocht fan de skiednis noch ien kear op Tryntsje. Dan krypt hja, wylst hja op it Hearrenfean finzen sit, in dochter. Der neamt hja Maaïke. Dêrnei is der neat mear oer Tryntsje en har dochter te finen.

Mar fan de neiteam fan ien fan de bern, Lammert, falt wat mear te sizzen. Hy wurdt swalkjend stuwolwinder en potskipper en krypt inkele bern mei Itske Wiebes Veenstra fan Terherne. Dy bern hawwe de namme Zonder-vaan oannommen. Ien fan de bern neamt himsels lykwols Veenstra.

Brouwers hat ek útfin, dat Bauke Mok in sweager west hawwe moat fan Jan Hendriks Hut, dy't op 5 febrewaris 1803 feroardiele is ta de galge, omdat hy en

syn maten ynbrutsen en roofden en dêrby somtiden lju mishannelen. Geeske Matthijsses, dy't op 29 oktober 1797 troude mei Jan Hut, soe in suster west hawwe fan Bauke. Dat kin bêst sa wêze, sa wol Brouwers hawwe, want Geeske wurdt yn de stikken ek noch alris „Meiles" neamd.

It ferhaal is hjirmei noch net ôf. Want yn 1824 is der yn Ljouwert in Christina Mok weirekke. Hja wie sechstjien jier en hie gjin âlden mear. Dat wienen Johannes Mok en Froukje Jans fan Aldehoarne. Johannes Meiles Mok wie 65 jier, doe't Christina berne waard. Ek oer dizze Mok is hast neat te finen. Dochs slagget Brouwers der yn, oannimlik te meitsjen, dat Johannes in omke fan Bauke west hat. Bauke soe de namme Mok en it patronym Meiles (fan syn omke dus) keazen hawwe, omdat syn heit, lykas yn sa'n soad gefallen doedestiids, net bekend wie.

K.H.

SCHEIDENDE COMMANDANT STOL VAN LEGERPLAATS LAUWERSMEER:

'Tijd van 'pief paf poef' roepende soldaten komt nooit meer terug'

Door Willem de Boer

LAUWERSMEER - Provinciale en gemeentelijke politici die vinden dat de druk op het oefenterrein in het Lauwersmeer niet groter moet worden, moeten zich inzetten voor behoud van grote oefenterreinen verspreid over heel Nederland. Dat is de mening van luitenant-kolonel Ed Stol, de scheidende commandant van de legerplaats en het oefenterrein in het Lauwersmeer.

Door de euforie over een kleiner leger en minder oefenterreinen leeft ook het idee dat er in Nederland minder geoefend kan worden. Het tegendeel is eerder waar vindt overste Stol. Vooral nu Duitsland te kennen heeft gegeven minder buitenlandse legers buiten de oefenterreinen toe te staan. Begrijpelijk, vindt Stol, „want hele gebieden daar zijn vanaf 1945 tot heden door Nato-eenheden kapotgevoerd. De ene compagnie was nog niet weg en de schat net hersteld of een ander onderdeel diende zich aan. Met de weigering van Duitsland moet het leger dus meer in eigen land blijven. Ga je daarbij ook nog een aantal grote terreinen sluiten dan wordt de druk op de overige terreinen, waaronder het Lauwersmeer, alleen maar groter."

De overste noemt het oefenterrein een kwetsbaar gebied. „Het

terrein vraagt door zijn bodem het nodige onderhoud. Een flinke uitbreiding van activiteiten in verband met de invoering van duelsimulatoren gaat niet alleen meer terreinonderhoud vergen maar brengt mogelijk meer overlast. Niet alleen in het terrein zelf maar ook in de omgeving. Nu gebruiken we nog voor schietoefeningen een eigen set gevechtsoefening. Het aantal verplaatsingen van materiaal van en naar het Lauwersmeer kan bij meer activiteiten dan ook wat toenemen."

Voorspel

Met de schietbaan in de Kollumerwaard wordt het oefenterrein compleet. „Noem de Kollumerwaard maar het voorspel van de oefening op de baan in het Lauwersmeer", aldus Stol. Hij noemt het een wijd en zijd verspreid misverstand dat er in de Kollumerwaard niet met scherp zal worden geschoten. „Er komt naast de simulatorbaan ook een schermenschietbaan waar met scherp en klein-kaliberwapens zoals geweer en mitrailleur zal worden geschoten. Door tal van aanpassingen wordt de geluidsoverlast zo veel mogelijk beperkt maar er wordt geschoten. Zeker is dat door ook een simulatorbaan aan te leggen de nadelen een flink stuk kleiner worden dan in de oorspronkelijke plannen. Maar ook bij een simulatorbaan komt een knalaboetsing die te beperken is en wordt beperkt. Knalaboetsing is noodzakelijk. De techniek is nog niet zover dat die achterwege kan blijven. Laat ik het zo zeggen: de tijd van een 'pief paf poef' roepende soldaat komt nooit meer terug."

Stol noemt het merkwaardig dat de klachten vrijwel altijd gaan over het lawaai bij schietoefeningen. Uit eigen waarnemingen, tijdens schietoefeningen verbleef hij op de camping in Lauwersoog, weet hij dat ratelende rupsvoertuigen in het veld voor meer overlast zorgen. Een ander misverstand noemt Stol de veel gepreekte geluidsarme munitie. „Voor tanks bestaat die munitie niet. De kanonnen gebruiken vlakbaanmunitie. Deze munitie heeft een bepaalde aanvangsnelheid en hieraan is een knal verbonden. Wel hebben we door een aantal maatregelen de overlast teruggebracht. Komen er nieuwe ontwikkelingen dan zullen we daar zeker op inspelen."

Overigens wordt ook op het oefenterrein in het Lauwersmeer

met simulatoren gewerkt. Deze duelsimulatoren noemt Stol een goed motiverend hulpmiddel bij gevechtsoefeningen. „Je moet uiteindelijk komen tot een goede nabootsing van wat hopelijk nooit gaat gebeuren, oog in oog met de vijand. Daar leiden we onze mensen in een korte tijd voor op. Dat kan in zo'n korte tijd omdat de Nederlandse militair goed inspeelt op de situatie. Ik noem dat een zekere intelligentie en dat mag ook wel eens gezegd worden van onze dienstplichtige soldaten."

Over ruim een maand draagt overste Stol het commando over aan majoor Jaap Jansen uit Assen. Speciale opdrachten zal hij zijn

opvolger niet meegeven. „Wel hoop ik dat hij dezelfde openheid geeft die ik de afgelopen tweeënhalve jaar heb gedaan. In het verleden heeft daar naar mijn oordeel het nodige aan ontbroken."

Overplaatsing

Als voorbeeld noemt Stol het aantal arbeidsplaatsen. Ooit werden aantallen van 300 of meer genoemd. Er werken uiteindelijk niet meer dan 65 mensen van wie het merendeel niet in de regio woont. Begrijpelijk, vindt de overste, omdat een aantal op voorhand wist dat ze na twee jaar weer over-

geplaatst worden. Zelf is hij ook al die tijd in Twello blijven wonen.

Wel heeft Stol zich de afgelopen maanden sterk gemaakt voor het behoud van het aantal arbeidsplaatsen voor mensen uit de regio. Defensie wilde burgerpersoneel uit kazernes die gesloten worden, overplaatsen naar het Lauwersmeergebied. Tijdelijke krachten dreigden zo hun baan te verliezen. Stol: „Ik heb mij daartegen verzet en met succes. Momenteel ben ik bezig om bij Defensie meer begrip te krijgen voor het inschakelen van leveranciers uit de omgeving. Niet zo eenvoudig omdat je altijd zit met een centrale inkoop. Toch vind ik dat Defensie meer oog voor

lokale bedrijven moet krijgen. Juist of niet juist, dat laat ik in het midden, maar er zijn bepaalde verwachtingen gewekt."

Na 1 april gaat luitenant-kolonel Stol zich op zijn hobby's storten: consul voor recreatie en toerisme bij de ANWB en reisleader naar het Midden-Oosten. Een gebied dat hem niet vreemd is. Ruim een jaar fungeerde hij als waarnemer voor de VN op de Golan tussen Israël en Syrië en een jaar als commandant van het Nederlandse detachement bij de MFO in de Sinai. Zijn huidige kantoor in de kazerne toont de liefde die de overste heeft voor deze streek overduidelijk aan.

Ook voor de ANWB blijft hij

actief. „Door die functie wist en weet ik precies wat de recreant wil en voelt. Al is de belevenis in het Noorden heel anders dan bijvoorbeeld op de Veluwe. Daar hoor je veel minder over geluidsoverlast. Hier moet je meer uitleggen en duidelijk maken. Ik denk dat dat vooral komt omdat oefeningen hier tot voor korte tijd onbekend waren. Een onbekend maakt nu eenmaal onbemind. En juist dat laatste heb ik hier willen veranderen, vooral door een stuk openheid te betrachten." Of hij daarin geslaagd is? „Dat oordeel laat ik liever aan anderen over maar de tijd hier in het Noorden is zeker niet een verloren tijd geweest."

Friese gerechtsgebouwen zaterdag open voor publiek

LEEWARDEN - Deze week is door beroepsuitoefenaren die met het recht te maken hebben, uitgeroepen tot de Week van het Recht. De aanleiding is de invoering van het Nieuw Burgerlijk Wetboek, dat op 1 januari van kracht is geworden. De AVRO trekt er vanavond op Nederland 1 zelfs bijna een uur zendtijd voor uit. In Friesland zijn de activiteiten in het kader van de Week van het Recht vrijwel geheel op zaterdag geconcentreerd.

Het Paleis van Justitie in Leeuwarden en de kantongerechten in Beetsterzwaag, Sneek, Heerenveen en Leeuwarden openen overmorgen hun deuren voor het publiek. Ook de notariatskantoren (behalve die in Akkrum, Heerenveen, Joure en Wollega), een groot aantal advocatenkantoren en het kadaster in Leeuwarden houden dan open dag.

Het zwaartepunt van de open dag bevindt zich in het Paleis van Justitie en het Heerenveense kantongerecht. In beide gebouwen is een informatiemarkt ingericht. In het Leeuwarder gerechtsgebouw bevinden zich elf informatiestands, onder andere van het Bureau Rechtspraak, de Marwei, het notariaat, de Raad voor de Kinderbescherming, de Orde van Advocaten, de reclassering en het Openbaar Ministerie.

In het Paleis is een looproute ontworpen, die langs alle zittingszalen, het busje van de parketpolitie, het cellenblok en een speciaal ingerichte tentoonstelling voert. Die expositie bestaat bijvoorbeeld aandacht aan de historie van het gerechtsgebouw (met maquette) en de organisatiestructuur van de rechterlijke macht en de ondersteunende gerechtelijke diensten. Ook is plaats ingeruimd voor in beslag genomen artikelen en verschillende soorten toga's.

Mishandeling

Verder wordt in het Paleis van Justitie twee maal - om elf uur 's morgens en twee uur 's middags - de 'zaak-De Vries' nagespeeld. Dat betreft een fictieve mishandeling bij een discotheek. Aan de hand van die 'mishandeling' is in 1990 een lesbok vervaardigd om leerlingen in een aantal lessen voor te lichten over de wijze waarop in Nederland recht wordt gesproken. Zo'n serie lessen wordt dan afgesloten met het spelen van de strafzaak tegen 'De Vries'.

kunnen de aanwezigen vragen aan de officier en de rechter stellen.

In Heerenveen vindt tevens twee keer - om half twaalf en drie uur - een 'kort geding' plaats ten overstaan van kantonrechter mr. dr. Gerrit Heida. Sinds kort kunnen ook voor een kantonrechter kort-gedingen aanhangig worden gemaakt. In het kantongerecht in het Friese Haagje verzorgen advocatuur, notariaat en deurwaarders voorts elk een lezing over een onderwerp uit het Nieuw Burgerlijk Wetboek.

Het Paleis van Justitie en de kantongerechten in Sneek, Beetsterzwaag en Leeuwarden zijn van tien uur 's morgens tot vier uur 's middags voor het publiek toegankelijk. Omdat in Heerenveen alle activiteiten in het gebouw van het kantongerecht zijn geconcentreerd, is dit wat langer open, namelijk van half tien tot half vijf.

Voorts organiseert de sector economie van de Noordelijke Hogeschool Leeuwarden morgenmiddag samen met de advocatuur en het notariaat in het gebouw aan het Fonteinland een seminar over het Nieuw Burgerlijk Wetboek. Mr. E. Prins, hoofd van de economisch-juridische opleiding, houdt een lezing over 'De preventieve werking van het recht'. Daarnaast zijn er vier workshops over respectievelijk 'algemene voorwaarden', 'koop en levering van onroerend goed', 'productaansprakelijkheid' en 'aansprakelijkheid voor kinderen'.

LEEWARDER COURANT

Feestdag

Uit de Leeuwarder Courant van Donderdag 21 Januari 1892:

DOKKUM - Zaterdag j.l. was voor onze stad een feestdag. Reeds vroeg wapperde van bijna alle woningen de driekleur, de burgerij toonde zijne deelneming met het feest van den dag: de viering van het 25-jarig burgemeesterschap van den heer Doed de Vries. 's Morgens elf uur had er eene openbare Raadsvergadering plaats, waarin de oudste wethouder, de heer A. van Slooten, voorstelde het te behandelende uit te stellen tot eene volgende vergadering en in deze slechts het feit van den dag te gedenken.

100 jaar geleden

Luitenant-kolonel Ed Stol: „Knalaboetsing is noodzakelijk."

Foto LC/Wietze Landman